
Antropološke pretpostavke i etičke instance zdravlja

Mauro Cozzoli, Rim

UDK: 613 : 572]
613 : 17]

Pregledni znanstveni rad

Ethos zdravlja – normativ ponašanja usmjerenih na očuvanje i promociju zdravlja – cilj je ovoga promišljanja. On je realno moguć na temelju jednoga značenjskog okvira koji iznosi na vidjelo istinu i ljudsko dobro zdravlja, u širem kontekstu života čiji je način bivovanja i izričaj upravo zdravlje; okvira koji je otvoren doprinosima teologije glede smisla, odnosno čovjekova stvorenjskog i spasenjskog odnosa prema Bogu u Isusu Kristu; okvira koji nije čisto opisni nego upravo značenjski: pokazatelj ljudskog dostojanstva zdravlja, a stoga i moralne vrijednosti koje ono izražava i potrebe poštivanja koje zahtijeva. Takav je okvir antropološka pretpostavka etičkih instanca vezanih uza nj, odgovor na neodgodiva pitanja koja se danas pojavljuju na polju zdravlja i života, ispresijecano uvijek novim i kompleksnim mogućnostima biotehnološkog interventa i zaposjednuto alternativnim i problematičnim kulturalnim modelima.

I. ANTROPOLOŠKE PRETPOSTAVKE

Najsrdalniji i najugodniji pozdrav koji možemo uputiti nekome ili primiti od njega jest onaj “dobrog zdravlja”. Jer – kako kazuje narodni aksiom – kad ima zdravlja, ima svega. Izričaj je to koji priziva u pamet, u kolektivnoj misli, cjelovit karakter zdravlja, zbog njegove uske povezanosti sa životom neke osobe. S dobrim zdravljem život se dobro živi, pojedinac je dobro. Zdravlje nije život, ne poistovjećuje se sa životom, nego je njegov bitni modalitet: način na koji je ono percipirano i življeno. Ovo je uvjerenje očito i opće. Problem je češće

značenje zdravlja: radi se o tome da ga se shvati, da mu se dade sadržaj, da se dođe do prikladnog pojma zdravlja; da ga se definira kao dobro osobe, izbjegavajući, procjenjivanjem ili podcjenjivanjem, pogrešne i neprikladne koncepcije.

Osoba i zdravlje

Pojam zdravlja podoban je za mnoštvo značenjâ koja su izrazi mnogostrukih dimenzija osobe, njihove interakcije i važnosti dodijeljene svakoj pojedinoj. To ističe referentni antropološki okvir koji uvijek stoji u pozadini svake interpretacije i definicije zdravlja. Kako bilo da bilo, zdravlje se odnosi i upućuje na neku koncepciju čovjeka i njegova života. Evanđelje i teologija pružaju nam integralnu koncepciju ljudskoga subjekta koja je u stanju prepoznati i vrednovati sve njegove sastavnice, izbjegavajući tako svako bilo fizicističko bilo spiritualističko svodenje zdravlja.

Ne može se govoriti o zdravlju neovisno o subjektu; s rizikom da ga se objektivizira, da ga se smatra nekakvim epifenomenom osobe: nekom stvarnošću “za sebe”, predmetom promatranja, programiranja i kliničkog tretmana, kao bilo koje datosti ili događaja, nekom stvari ili rezultatom, a ne naprotiv modalitetom i stanjem ljudskoga subjekta. Zdravlje pripada osobi i njezinu životu kao njihovo razlikovno i specifično obilježje. Moglo bi se reći da je ono “imenica” osobe, a ne puki “pridjev”. Zdravlje toliko obilježava život neke osobe da ga je nemoguće odvojiti od nje.

Životom nazivamo egzistenciju koja ima intrinzični princip unifikacije, koordinacije i rasta (autopojetična sposobnost). Postoji život u biljci kao i u životinji. Ondje gdje je ovaj princip više nego biološki i senzitan, duhovnog je reda, tu je život ljudski: živi je osoba. Osobit način bivanja u svijetu nekoga života jest zdravlje koje u ljudskom individuumu poprima ljudski oblik: oblik koji je više od biološkog i osjećajnog, jer je obilježen duhom.

Zdravlje je na elementaran i spontan način percipirano kao “biti dobro” neke osobe. Budući da je prvi i neposredni doživljaj tog blagostanja tjelesni, zdravlje se poima prevalentno fizički.

Odsutnost boli i bolesti, u negativnom izričaju, a osjećaj zdravlja i krepkosti, u pozitivnom, čine da se pojedinac osjeća zdravim.

Ovo je istinito, ali nije sve. Istinito je u smislu da se pojedinac koji nije bolestan, nego je zdrav, osjeća fizički dobro. Nije sve, jer odsutnost bolesti i stanje fizičkog zdravlja nisu datosti i činjenice preciziranih objektivnih kontura, nego su vezani na subjektivitet osoba: na fizičku subjektivnost različitih razdoblja života i na subjektivno osjećanje nekog pojedinca. Na fizičku subjektivnost različitih razdoblja života zato što su fizička snaga i ne-bolest različiti u različitim životnim dobima. Fizičko zdravlje djeteta različito je od zdravlja odraslog, kao što je i fizičko zdravlje starca različito od zdravlja mladića: nestalnije i nesigurnije zdravlje djeteta i starca, krepko i čvrsto zdravlje mladića i odraslog. Stanje fizičkog zdravlja, osim toga, povezano je sa subjektivnošću osjećanja nekog pojedinca zato što je zdravlje neke osobe više nego neko fizičko stanje, klinički definirano, kako to može biti u nekoj biljci ili životinji: ono je osobni status i način kako subjekt percipira samoga sebe, u uskoj interakciji bios-a (fizičko stanje) sa psiche (emotivno stanje) i pneuma (duhovno stanje). Tako mogu postojati tegobe psihološke i duhovne naravi u zdravom tijelu, koje nisu pokazatelji dobrog zdravlja; isto tako i fizičke bolesti psihološkog i duhovnog podrijetla koje izražavaju daleko više od neke smetnje ili neke somatske bolesti; postoje, osim toga, i stanja tjelesne slabosti i fizičke smetnje koja se dobro podnose zahvaljujući povoljnim, ljekovitim i blagotvornim duhovnim i psihološkim stanjima. Postoje, konačno, "zdrave" osobe koje su bolesne i "bolesne" osobe koje su zdrave. To nam govori da se u definiciji i potvrdi zdravlja ne može zaobići osoba: sveukupnost njezinih sastavnica i biografija njezina življenja. "Zdravlje ima smisao samo unutar holističke (integralne) vizije čovjeka".¹

Budući da se ne može sniziti na fizičku datost, zdravlje se ne konstatira, nego prihvća i živi, na isti način kao što tijelo, s kojim se zdravlje biološki vezuje, nije objekt posjedovanja (Körper) moga Ja, nego je tijelo-subjekt, življeno tijelo (Leib):

¹ F. Stendler, *Sociologie médicale*, A. Colin, Paris, 1977., str. 11.

² Usp. G. Marcel, *Il mistero dell'essere*, sv. I, Borla, Torino, 1970., str. 110-111.

“ja nemam tijelo”, “ja sam moje tijelo”.² Zdravlje, kao izričaj cjelovitosti osobe nije nešto što se ima, nego nešto što se jest. Subjekt dakle pridonosi određivanju zdravlja, daleko više nego što ga pronalazi u sebi. Odatle podudarnost zdravlja s onim “osjećati se zdravo”, radije nego s onim “biti zdrav”. Prvi je izričaj prikladniji za označavanje zdravlja neke osobe. On ne mora odražavati neko fizičko “biti zdrav”, ali odražava bez daljnjega neko “biti dobro” koje je učinak samopromatranja osobe, njezina duha s njegovim resursima. Ljudsko biće jedino je biće koje je u stanju uzdignuti se iznad svoga tubitka, živjeti s onu stranu vlastitih granica, prihvatiti vlastito stanje, prepisati u biografiju biološko življenje.

Izvan tog integralnog i personalnog promatranja postoji rizik biološkog i energijskog zakidanja zdravlja, a samim time i života; tako se upada u jednu vitalističku i salutističku koncepciju, koja dobro poistovjećuje sa psihosomatskim zdravljem. Koncepcija koja postvaruje zdravlje, pretvara ga u konzumističko dobro. Upravo je to zastranjenje na djelu u današnjoj sociokulturi koja egzaltira fizičko dobro s kojim se poistovjećuje zdravlje, a u kojemu se vidi vrijednost, pa u konačnici i dostojanstvo neke osobe. Život se vrednuje u odnosu i mjerom fizičke jakosti i emotivnog zadovoljenja tako da se više ne razumiju privremenost i granice, da se ne miri s patnjom, bolešću, nedostatnošću, zbog nesposobnosti da ih se integrira u jedno uzvišenije i veće obzorje vrednote i smisla. Granični izričaji tog stanja su: različiti putovi prema eugenetičkom abortusu, kao preventivnoj obrani od bolesti i hendikepa; rastuće utjecanje tehnikama umjetne oplodnje, kao jamstvo “zdravoga” djeteta; širenje eutanazijskog mentaliteta i prakse, za dokidanje bolesnog i invalidnog života; tjeskoba da se sve pokrije osiguranjem, kao naknada za svako oštećenje i defekt; pomama za najrazličitijim “eliksirima mladosti” i “dugog života”, kao obmana za istrošenost vremenom; žudnja za “kvalitetom života” koja se shvaća i traži kao “življenje kvalitete”.³

³ “Unilateralna egzaltacija tjelesnih vrijednosti slijeva se danas u ekstremni kult zdravlja, u ideologiziranje tjelesne nazočnosti i snage, u pretjeranu potražnju učinkovitosti, u neopoganski hedonizam koji je nesposoban prihvatiti iskustvo bolesti i psihofizičkog propadanja kao moguće autentično iskustvo”. (M. Faggioni, *La qualità della vita e la salute alla luce dell'antropologia cristiana, Relazione alla XI Assemblea Generale della Pontificia Accademia per la Vita: “Qualità della vita ed etica della salute”*, Città del Vaticano, 21-23 febbraio 2005.).

Kriterij mogućeg zdravlja

U ovoj žudnji za dobrim zdravljem i odbacivanju svega onoga što ograničava vitalnost pojedinca, postoji nesvjesna nakana misliti i tražiti zdravlje u terminima spasenja i sreće. Spasenje i sreća su duboka želja i čežnja ljudskoga duha, čije je odredište u beskonačnom, tj. transcendirajućem vremenskoj i zemaljskoj dimenziji života i njegova dobra. Zdravlje je naprotiv stanje zemaljskog života. No, poistovjećeno sa spasenjem i srećom, ono riskira iluzorno i razočaravajuće predstavljanje; iluzorno jer se zdravlje ne mjeri neminovnim granicama postojanja u ovome svijetu, stanjima privremenosti kojima neizbježno ide u susret; razočaravajuće jer pred onim što je nesavladivo i neizlječivo, zdravlje ne razumije više samo sebe, vidi se poraženim i negiranim. Postoji nesumnjiva povezanost zdravlja i spasenja. Ali to nije nekakav istovjetni i preklapajući odnos koji umanjuje spasenje, a idealizira i mitizira zdravlje. To je odnos otvaranja - transcendiranja i obistinjenja zdravlja u spasenju, na crti evanđeoske objave i mudrosti koja otvara zdravlje perspektivama smisla, perspektivama dovršenja otkupljenja i vječnog blaženstva. To hoće reći da zdravlje nije apsolut: neko dobro u kojem čovjek može uživati na potpun i definitivan način u ovom životu. Zdravlje je dobro zemnog života koje se mjeri svim blagodatima i ograničenjima, resursima i nedovršenostima, uspjesima i promašajima života u ovom svijetu. Kao takvo treba ga prepoznati, čuvati i promovirati u mogućim stanjima neke osobe u ovom životu; ne opterećujući ga očekivanjima koja ne može zadovoljiti i obećanjima koja ne može ispuniti, jer su to prerogativi onog spasenja kao milosti čije ispunjenje nije zemaljsko, nego eshatološko; a koje nam je u ovom životu dano od Boga samo u inkohativnoj, početnoj formi: kao početak, anticipacija i zalag vječnog blaženstva u njegovu kraljevstvu slave. Inače, upadamo u jednu imaginarnu i utopijsku, a zbog toga mistificirajuću viziju zdravlja.

Ovom tendencionalno utopijskom i lažno spasenjskom koncepcijom zdravlja odzvanja definicija koju je dala i promicala Svjetska zdravstvena organizacija: "Zdravlje je stanje cjelovitog fizičkog, psihičkog i društvenog blagostanja, a ne samo

odsutnost bolesti i nemoći”.⁴ Ona ima zaslugu jer je istaknula holistički karakter zdravlja, jer vodi računa i o psihičkim i društvenim dimenzijama osobe, iako šuti o onima duhovnim. Međutim, pridaje zdravlju jednu nerealnu i iluzornu sliku, na stanovit način mitsku, svakako previše optimističnu, koju nikakva zaštita od bolesti niti terapija nije u stanju jamčiti. Otvaraju se objektivni sreće i punine, plauzibilni u perspektivi spasenjskog ostvarenja, ali ne u perspektivi očuvanja zdravlja i brige za zdravlje. Upada se tako u dvostruki rizik: u rizik sekularizacije spasenja, zbog njegovog salutističkog svođenja i u rizik nadnaravnosti zdravlja, zbog njegovog spasenjskog precjenjivanja.

Odatle pojam mogućeg zdravlja koji je prikladna mjera za interpretaciju i izričaj zdravlja osobe. On je realan i dinamičan kriterij, jer ne odražava neku idealnu i statičnu viziju zdravlja, nego konkretnu i osobnu, izričaj onoga stvarnog “osjećati se zdravo” i “biti dobro” nekog pojedinca. Takav kriterij oslobađa zdravlje od jednostranih i djelomičnih objektivizacija i predshvaćanja. Otvara ga također emotivnim komponentama, a još više duhovnima koje su u stanju izraziti i podržati zdravlje osobe u stvarnim stanjima i fazama vlastite egzistencije; u stanjima i fazama također fizičke slabosti i nepokretnosti. To je zato što, parafrazirajući evanđelje, tijelo može biti slabo, ali duh jak. A jaki duh može izražavati vitalnost i zdravlje nekog pojedinca sa slabim tijelom, odnosno zdravlje pojedinca u bolesnom i nepokretnom fizičkom stanju. Snazi duha pripomažu perspektive smisla i vrednote, a isto tako dobrote, nade i ljubavi od kojih osoba živi. One su resursi inteligencije i slobode koji duboko utječu na psihofizičko življenje osobe, unutar jedinstva živućeg subjekta, a tako i recipročnog utjecaja različitih sastavnica i dimenzija osobe. Medicina, psihologija i antropologija danas naširoko osvjetljavaju tu uzajamnost i njezin utjecaj. Ona vrijedi ne samo u pogledu prevencije i liječenja bolesti nego i u pogledu konfiguracije zdravlja koju je nemoguće poistovjetiti s učinkovitošću i fizičkom ugodom,

⁴ Organizzazione Mondiale della Sanità (OMS), *Protocollo di costituzione*, 22 luglio 1946.

nego je treba vezati sa sposobnošću subjekta da živi vlastiti život, unatoč ograničenjima koja ga obilježavaju, i da ga živi dobro. U dobroti življenja, naime, ne sudjeluju samo čimbenici psihosomatskog blagostanja nego još i više čimbenici moralnoga i duhovnog zdravlja, tako da je moguće iščitati zdravlje i u prostoru krhkosti.

Otuda, na taj način, proizlazi puno širi i osobniji pojam zdravlja, kao uostalom i bolesti, koja nije samo nekakav tjelesni nedostatak nego je više neki duhovni nedostatak vrednota, motivacija i smisla, a zbog toga razočaranje, dosada, mučnina koje oslabljuju i trne hrabrost sučeljavanja, integracije i nadilaženja slabosti, bolesti i ograničenja; obeshrabruju da netko bude aktivni subjekt vlastita života. Zbog te intimne povezanosti s osobom, njezinom projektnošću, njezinom vjerom, njezinom duhovnošću, s onim što smo nazvali njezinom biografijom, pojam zdravlja gubi svaku fizičku rigidnost i izbjegava svaku utopijsku projekciju. Zdravlje se humanizira pripajajući ga osobi, u smislu da ga se ne opredmećuje pred njom, da se ne mjeri kanonima koji su joj strani i izvanjski; nego ono uključuje subjekt u svoju definiciju i dijagnozu. To ne znači da bi zdravlje trebalo postati subjektivna i arbitrarna činjenica, nego da se ne može odvojiti od samopromatranja subjekta, odnosno od psiholoških i duhovnih resursa njegove osobnosti.

Zdravlje je više nego osjećati se fizički dobro, a manje od spasonosne sreće, tako da se ono ne može ni biološki umanjivati, ni iluzorno egzaltirati. Zdravlje je harmonično i vedro stanje pojedinca, u stvarnim uvjetima njegova zemnog življenja. Ono je izraz sveukupnoga fizičkog, psihičkog i duhovnog blagostanja osobe. Zbog te povezanosti s osobom, s njezinim životom, s njezinom biografijom, nije odlučujuće, u pogledu zdravlja, sve, nego ono što je moguće. A moguće znači uvjerenje, volju i zauzetost u prevenciji i liječenju nedostatka koji se može izbjeći i izliječiti, a prihvaćanje i integriranje neizbježnoga i neizlječiva nedostatka. U ovoj integralnoj i personalnoj optici shvaćanja, zdravlje nije obesnaženo fizičkom bolešću i hendikepom, nego demotivacijom i duhovnim klonućem. A subjekt nije u opsesivnom i ispraznom traženju fizičkog ili psihofizičkog blagostanja, bez kojega život vrijedi manje ili više ne vrijedi,

nego je u poniznom i pomirenom traženju mogućeg zdravlja, u stanju da nesavladive granice i nedostatke integrira u šire i više obzorje vrednota, dobra i života.⁵

U svjetlu istine i milosti Evandelja

Svaki ljudski individuum u stanju je otvoriti se takvom obzorju, jer duh u njemu princip je transcendencije i stoga spoznajne i voljne otvorenosti dubljim i uzvišenijim značenjima i vrednotama. Religija i religije sudjeluju u tom uzdizanju života i integraciji zdravlja u one više i cjelovitije perspektive značenja i vrednota. Zdravlje je navlastito religiozno dobro zbog svoje uske povezanosti sa životom o kojemu se skrbi svaka religija zbog njegove svetosti, njegove božanske provenijencije i njegovog vječnog određenja. Tako perspektive smisla i cilja koje je religija otvorila životu, imaju zdravstvenu učinkovitost za njega: pridonose njegovom biti i osjećati se dobro već u ovom svijetu. Ne samo da religija pomaže spriječiti i liječiti s one strane bolesti i slabosti, nego ona pomaže i u neizlječivim bolestima i slabostima.

To kažemo na osobit i privilegiran način u odnosu na kršćansku objavu i vjeru te Evandelje koje im je temelj i izvor. U središtu Evandelja je dobro života.⁶ Premda se njegova specifična pažnja usmjeruje na duhovnu komponentu i vječnu realizaciju, Evandelje se istinski skrbi za život u njegovoj cjelovitosti, tjelesno-duhovnoj nedjeljivosti i u njegovu vremenskom i zemaljskom prolasku što je ujedno početak i anticipacija onoga vječnog. Odatle i stalna Isusova pozornost prema zdravlju, koja nikada nije vezana na puko izvanjsko i

⁵ Zdravlje implicira cjelovitu osobu: "Zdravlje za čitavu osobu znači kreativno suživjeti s nekom fizičkom bolešću, inkorporirati smrt u život, ne kidati iz kalendara života stranice koje su požutjele od godina ili potamnjele od izgubljenih prigoda. Znači živjeti više na krilima mogućnosti nego pod teretom ograničenja, a zadržati što je više moguće netaknutim 'ja', integratora egzistencije" (F. Alvarez, *Teologia della salute* [Dispense ad uso degli studenti], Camillianum, Roma, 2004, str. 137).

⁶ Usp. Ivan Pavao II., *Evangelium vitae, Enciklika o vrijednosti i nepovredivosti ljudskog života*, 25. ožujka 1995., br. 1.

fizičko blagostanje, nego na integralno, prvenstveno nutarnje i duhovno "biti dobro" osoba. Pažnja je to okrenuta prema zlu koje oslabljuje osobe, a čiji liječnik postaje Isus. Usmjerenost prvotno na moralno zlo: "Oprošteni su ti tvoji grijesi" (Lk 7,48). I istodobno fizičko zlo: "Hoću, očisti se" (Mt 8,3). Takvi izrazi česti su u Evanđelju, a znak su Isusova terapijskog i ozdraviteljskog ministrija.

Prvenstvo duha i eshatološko obistinjenje života, u ekonomiji spasenja koje Krist donosi, ne rješavaju problem zdravlja u smislu da ga oslobađaju od sadašnjih nedostatnosti i bolesti; nego ga uokviruju u ono svjetlo "istine i milosti koji su došli po Isusu Kristu" (Iv 1, 17), što učinkovito pridonosi njegovu osmišljavanju i življenju. Zdravlju se otvorilo obzorje vjere, ljubavi i nade što pomaže pobijediti bolest i integrirati je istovremeno u ekonomiju spasenja. To se događa po sudjelovanju u Kristovim patnjama koji je trpljenjem otkupio svijet te svojoj otkupiteljskoj mucii pridružuje patnje kršćanina. Zbog toga Pavao uživa u svojim slabostima i bolestima (usp. 2 Kor 12, 5.10), a obraćajući se Kološanima kaže: "Radujem se sada dok trpim za vas i u svom tijelu dopunjam što nedostaje mukama Kristovim za Tijelo njegovo, za Crkvu" (Kol 1,24). Patnje poprimaju spasenjsku vrijednost i ciljnost, učinkovito sudjeluju u poboljšavanju života, u zamjećivanju njegove vrijednosti i ukusa, u uočavanju njegova zdravstvenog smisla pa i među bolestima i nedostatcima, a stoga i u onome biti dobro i osjećati se dobro.

Nije indiferentan ovaj *background* smisla i nade, motivacija i ciljnosti s kojim se život procjenjuje i živi. Ako je on slab ili je impostiran u utilitarističkom ili hedonističkom smislu, zdravlje trpi jedno eficientističko i estetičko osiromašenje, a život vrijedi prema njegovim rezultatima i fizičkoj atraktivnosti s čijim slabljenjem slabi sam život, gubi na dostojanstvu i vrijednosti. Suprotno jednom *backgroundu* vjere i smisla koji daje životu dah bivovanja protiv svih tjeskoba ništavila i smrti i uzdiže ga na visine duha, dakle, na visine Božje i njegove ljubavi. Život je izvučen iz duhovne obamrlosti, a zdravlje poprima koordinate smisla vrednota koje stvarno vrijede, jer vrijede iznad svih interesa i užitaka *libida* i *erosa*; vrijede poradi smisla istine, ljubavi i ljepote s kojima one oploduju i ispunjavaju život. Tako

da život uživa u dobrom zdravlju ne zbog obujma titraja i želja koje zadovolji, nego zbog osjećaja harmonije, dobrote, radosti i mira koji ga ispunja. Zbog toga se zdravlje ne može misliti po modelu nekog mehanizma ili tehničkog uređaja niti se mjeriti ljestvicom učinkovitosti i korisnosti. Jer zdravlje, kao i tijelo neke osobe, ne spada u vrijednosni sustav 'imati' nego 'biti'. Ono se ne podvrgava parametrima empirijske kotacije, nego vrijednosne procjene.

Pitanje zdravlja antropološko pitanje

Pad duhovnosti i vrijednosti spušta zdravlje na psihosomatsko blagostanje. Zdravlje trpi onu krizu koju trpi subjekt danas, zbog koje se ljudski individuum sve više misli po modelu proizvoda vlastitih ruku i kao sustav života koji je jednostavno razvijeniji i kompleksniji, ali nije bitno različit od bilo kojeg drugog živog bića. To je pokazatelj i rezultat obezvrjeđenja duhovnosti i oslabljenja duhovnih sposobnosti, inteligencije i volje, koje su svedene na epifenomene cerebralnih i neuronalnih substrakata. Zbog toga je ljudski individuum sve manje prepoznat kao subjekt koji misli i određuje samoga sebe u slobodi, a sve više kao rezultat jednog kompleksa poticaja i nagona; zdravlje je učinak ili ogledalo njihova funkcioniranja i njihove učinkovitosti. Odatle reduktivni pojam zdravlja kao i funkcionalistički i kvantitativni parametri u odnosu na koje se ono promatra; s neospornim odrazima na sam način mišljenja života, s čijim se značenjem život u konačnici poistovjećuje. U takvom kontekstu smisla, danas, ljudski se život proizvodi u laboratoriju, prema logikama planiranja, konfekcije, kontrole, sviđanja ili odbacivanja bilo kojeg drugog proizvoda umnosti i tehnike; zdravstvo se misli i vodi kao bilo koja druga uslužna proizvodna djelatnost, gdje bolest ne znači ništa više od neke istrošenosti ili kvara koji treba popraviti; a smrt se promatra kao neki fenomen propadanja koji treba dovršiti eutanazijskim postupcima. Taj mentalitet i takva

⁷ "Čovjek je jedino stvorenje na zemlji što ga je Bog radi njega samoga htio" Drugi vatikanski koncil, *Gaudim et spes*, *Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu*, 7. prosinca 1965., br. 24.

praksa svode život na njegovo zdravlje, a zdravlje na njegov *performance*.

Subjekt je ovdje veliki odsutnik, živuće ljudsko biće kao subjekt, nesvedivo na objekt iz bilo kojeg razloga. Tako se ono nikada ne može promatrati i tretirati kao stvar i sredstvo, nego uvijek i samo kao osoba i cilj.⁷ Zbog toga je pitanje zdravlja antropološko pitanje: ono reflektira smisao čovjeka kojemu je pozadina i temelj i kojega ono samo čini vjerodostojnim. To znači da onaj koji ima na srcu ljudsko zdravlje, njegovo očuvanje i promociju, podizanje njegovih standarda kvalitete i vrijednosti, ne može prosljediti po nekoj čisto fizičkoj i funkcionalnoj crti utvrđivanja i promatranja, nego po antropološkoj i moralnoj, odnosno priznavanja i poštivanja vlastitog dostojanstva osobe, u integritetu i tjelesno-duhovnoj nedjeljivosti svakog ljudskog bića.

Zaboraviti duh, ne znači promovirati tijelo, nego dezintegritirati osobu i obezvrijediti joj zdravlje. Iz tog razdvajanja zdravlje neće nikada izvući nikakvu korist, jer, ili je ono zdravlje čitave osobe, odnosno, ili je ono "sve zdravlje" ili nije ništa. Jer tjelesno zdravlje, neka fizička "dobra forma", bez duha je izvanjskost bez sadržaja, život bez duše. Od zdravlja se ne smije napraviti slučaj *fitnessa* ili *looka*. Zdravlje se ne smije eksteriorizirati, jer bez korijena u nutarnjem "ja" izvanjski "ja" ne opstaje, nije spašen od nesmiljene tjeskobe: nesmiljenosti slabljenja, trošenja i gubitka. Naprotiv, primat i skrb oko nutarnjeg "ja" jamstvo je zdravlja osobe. Ne samo zbog blagodati koje utječu na izvanjski "ja", u nedjeljivoj cjelovitosti osobe, nego još više stoga što princip ove integralne vizije zdravlja čini da se pojedinac osjeća i jest dobro, čak i pri slabljenju fizičke svježine i snage.

To je zato što zdravlje izražava cjelovitog čovjeka, a ono što ga određuje nije samo tijelo nego i duh, nije samo izvanjskost nego i nutrina. Dapače, aktivni primat nutrine i duha u životu neke osobe proizvodi zdravstvene učinke u neizbježnom fizičkom slabljenju života i njegove snage. Osoba malo-pomalo crpi resurse duha. Oni ne poznaju vremensko trošenje, nego se osnažuju duhovnim i moralnim rastom i zrelošću osobe. Stoga možemo reći sa sv. Pavlom: "Ako se naš izvanji čovjek i raspada, nutarnji se iz dana u dan obnavlja" (2 Kor 4, 16). A skupa s tim: "Jer kad sam slab, onda sam jak" (2 Kor 12, 10).

II. ETIČKE INSTANCE

Logos zdravlja, tj. značenje koje smo ovdje opisali, nije samo izraz neke istine - svjetlo smisla, nego i načelo operativne vjernosti. Dobro zdravlja, naime, nije čisto ontičko: neko supstancijalno dobro koje govori o nečemu (što je za zdravlje uvijek netko). Ono je više od indikativnog i deskriptivnog dobra. U zahtjevu da se zdravlje poštuje, postoji *moralno dobro*: nositelj zadaća i dužnosti (*deon*) za slobodu. Kao takvo ne ostavlja indiferentnim subjekt. Zdravlje je dobro koje zapovijeda i propisuje odluke i ponašanja: dobro koje se može učiniti, tj. vezano na djelovanje i njegovu izvedivost.

Ovdje treba istaknuti i označiti ovaj *deon*, ovu zahtjevanost i moralnu potrebitost. On izrasta uz *axiosa*, iz vlastite vrijednosti zdravlja kao *ljudskog* dobra, a ne jednostavno kao dobra čovjeka. Prvo dobro odražava moralnu vrednotu, izraz dobra u sebi neke osobe; drugo dobro, naprotiv, izražava puku fizičku vrijednost nekoga dobra. Zdravlje je toliko ljudsko dobro da se supstancijalno vezuje na osobu. To znači da ono sudjeluje na neobjektivirajućem i neraspomagajućem dostojanstvu osobe: ne može se tretirati kao neka stvar s kojom se raspolaze, s uporabnom vrijednošću, nego se treba poštivati kao način postojanja neke osobe u svijetu. Zdravlje odražava vrijednost cilja (ne sredstva) ljudske osobe. Kao takvo nije na raspolaganje nikome, pa ni samom subjektu. Zdravlje, u stvari, govori o životu neke osobe. Tako da reflektira vrednotu ljudskoga života, hoće reći dostojanstvo subjekta (ne objekta), vrijednost osobe u sebi i po sebi (ne izvanjsku i u odnosu na drugo ili druge). Tako da priznati, poštivati i skrbiti za zdravlje znači priznati i poštivati osobu, brinuti se za život neke osobe. Ne priznati, štetiti, ne brinuti se za zdravlje, znači uvrijediti, oskvrnuti, izdati osobu. To vrijedi za vlastito zdravlje kao i za zdravlje drugih; također za vlastito zdravlje, budući da nitko nema vlasti nad svojim životom, nego brigu i pažnju.

Iz ovog dostojanstva i vrijednosti zdravlja proistječu zahtjevi poštivanja koji poprimaju izjavnu primarnu formu u određujućim načelima, temeljnog i općeg karaktera, koji su dolje navedeni i precizirani. To su načela odgovornosti za zdravlje, kako vlastito, tako i zdravlje drugih.

Načelo unitotaliteta, prema kojemu se u odgovornostima za zdravlje ne može rastaviti tijelo od duha i tražiti čisto tjelesno ili psihofizičko blagostanje, biti ravnodušan prema duhovnoj zaštiti i promociji osobe i njezinim utjecajima na fizičko i psihičko zdravlje. Unificirana, a zato i nedjeljiva, cjelovitost tijela, psihe i duha zahtijeva postignuće cjelovitog zdravlja osobe. Zadaća koja, upravo zbog integralnog karaktera zdravlja, ne prestaje nikad: ne smanjuje se niti oslabljuje s gubitkom krepkosti fizičkog zdravlja.

Načelo nepovredivosti vodi poštivanju tjelesnog integriteta osobe i nemanipuliranju njime. Zato je nedopušteno svako nepravedno oštećenje i alteracija tijela u svakom njegovom dijelu. Nitko se ne može arbitražno lišiti nekog organa, nanijeti sebi fizičku štetu, napasti na vlastiti ili tuđi fizički integritet. Ovo načelo treba prizvati na poseban način u povodu eksperimentiranja na polju medicine, raširenog utjecanja antiprokreativnoj sterilizaciji, eksplantacije kod žive osobe organa za transplantaciju, prakse tetoviranja i "piercinga", konzumiranja uzbuđujućih i opojnih supstanci (alkohol, duhan, droga, psihofarmaci), kultova gimnastičkog ili farmaceutskog tipa ("body building").

Načelo skrbi razumijeva brigu za zdravlje, bilo na zaštitnoj razini prevencije i obrane od zala i bolesti, bilo na dijagnostičkoj razini analize i utvrđivanja, bilo na terapijskoj razini medicinskog tretmana i povratka zdravlja, bilo na razini koja rehabilitira nesposobne funkcije organizma. Skrb je pod etičkom instancom mogućeg zdravlja, tj. jednoga "biti dobro" koji nije idealan i hipotetičan, nego održiv i realno jamčiv u određenim uvjetima i fazama života nekog subjekta. Tako treba znati vidjeti i tražiti zdravlje, nastojati oko njega i živjeti ga također među nestalnostima i neizlječivostima. Može se i treba se, ne bez razloga, odreći ozdravljenja, ali liječenja nikada. Postoji uvijek neko moguće zdravlje, i u graničnim slučajevima, kao što je slučaj terminalnog bolesnika, oronula starca, individue u vegetativnom stanju, nositelja teškoga hendikepa: sve su to subjekti koji zavrjeđuju moguću skrb. Načelo poziva na jednu skrbničku odgovornost koja je šira od ove čisto medicinsko-sanitarne. S jedne strane, ona otvara

liječenje “brige za”: što je izraz osobnog upletanja, posvećivanja drugom, njegovoj bolesti, empatijskom odnosu s bolesnikom. S druge strane, takva odgovornost apelira na ponašanje i životni stil subjekta koji su prožeti trezvenošću, umjerenošću, smislom za mjeru, ekvilibrijem, na što je značajnim dijelom vezano dobro zdravlje.

Načelo skrbi, usklađeno s načelom nepovredivosti, zahtijeva da se zdravlje ne podvrgava pretjeranoj razini rizika. Prijeđe li se ta granica odgovorni smo za zla koja se nanose zdravlju. Očito, nemoguće je potpuno izbjeći rizik. U svemu onome što vršimo ili ne vršimo uvijek nešto riskiramo. Ali postoji granica koju ne smijemo prijeći. Ona je označena onim limitom koji moral zove pokazateljem *prihvatljivog rizika*, iznad kojega je nedopušteno ići. Određivanje takvog praga pitanje je razboritosti: izraz one praktične mudrosti koja odlučuje o zahtjevima poštivanja zdravlja u određenom kontekstu djelovanja, nakon jednog pažljivog i kompetentnog razlučivanja svih okolnosti i elemenata u igri. Ovaj kriterij nalazi primjenu ne samo na kliničkom polju: u medicinskoj, kirurškoj i farmaceutskoj praksi i eksperimentiranju; nego i na polju rada, s ciljem da se spriječe nesreće i bolesti na radu; u sportskom ambijentu, u svezi s osobito riskantnim natjecanjima i vježbama; na polju mobilnosti (putovanja, preseljenja) i općenitije na polju infrastruktura i opreme (zgrade, ulice, prijevozna sredstva, kućanski aparati, uređaji i različite naprave), s ciljem prevencije incidenata i šteta za zdravlje.

Načelo cjelovitosti, prema kojemu je dopušteno, a katkad i dužnost žrtvovati jedan dio za dobro cjeline; gdje je dio neko tkivo ili organ, a cjelina živući organizam i za njega subjekt. Može se, a katkada i treba, odstraniti ili preinačiti bolesni dio ili uzrok morbiditeta zbog ponovnog uspostavljanja zdravlja. U tom se slučaju ne povrjeđuje tjelesni integritet osobe. Ne čini se, naime, nekakvo moralno zlo, nego samo fizičko, u pogledu boljeg dobra: mogućeg ozdravljenja. Načelo nalazi svoju primjenu očito na polju kirurgije. Ali valja precizirati da ono vrijedi u redu liječenja neke tjelesne bolesti, tj. neke patologije na biološkoj i organskoj bazi; ne neke duhovne ili psihičke

smetnje: ne može se ranjavati tijelo zbog potreba i ciljeva koji su mu strani, zbog liječenja neke nelagode ili zadovoljenja neke izvantjelesne potrebe. Prema tome, nemoguće je pozvati se na ovaj princip da bi se legitimizirala antiprokreativna sterilizacija, transseksualna kirurgija i neka pretjerana i opsesivna estetska kirurgija. Posebno je legitimna intervencija kirurškog ispravka u slučaju interseksualnosti, ne, naprotiv, u slučaju transseksualnosti. U prvom slučaju anomalija je na tjelesnoj osnovi, a intervencija cilja na njezinu korekciju. U drugom slučaju je na psihičkoj osnovi, unutar savršeno zdravog tijela kojim se intervencijom radikalno manipulira.⁸

Načelo proporcionalnosti u određivanju liječenja, po kojemu smo dužni podvrći se nekoj terapiji ako postoji odnos prikladne proporcije između terapijskog sredstva i predvidivih učinaka njegove uporabe, vodeći računa o stanju pacijenta.⁹ Medicina danas raspolaže kompleksnim i rastućim sredstvima liječenja, od kojih su mnogi u stanju eksperimentiranja ili pretjerano invazivni i teški za pacijenta, a tegobni za obitelj i društvo. Dužnost je uteći im se ako njihovi predvidivi rezultati donose stvarnu korist zdravlju pacijenta, ako mu donose dragocjeno poboljšanje, barem osjetno zaustavljajući ili usporavajući degenerativni proces. Inače ih se može odgovorno odreći i, da se ne upadne u terapijsko nasilje, treba ih se odreći. Sredstvo u tom slučaju rezultira neproporcionalno. To ne vrijedi, naprotiv, za proporcionalna i redovita terapijska sredstva. Njih se ne smije nikada odreći. Omjer potrebne proporcije je sud znanosti i savjesti. Može se reći da je plod zajedničke medicinske i etičke prosudbe, kliničke nadležnosti i moralne odgovornosti, što pomaže pacijentu da donese sud ili, u slučaju njegove nesposobnosti, da ga drugi donesu ili im pomaže da ga donesu umjesto njega. Načelo pronalazi osobitu primjenu u slučajevima produljivanja intenzivnih

⁸ Usp. M. Cozzoli, *Cambiamento di sesso, Intersessualità*, S. Leone – S. Privitera (a cura di) u: *Nuovo Dizionario di Bioetica*, Città Nuova, Roma, 2004., str. 141-145, 605-608.

⁹ Usp. Kongregacija za nauk vjere, *Deklaracija o eutanaziji lura et bona*, 5. svibnja 1980., u: AAS 72 (1980.), str. 549-551.

terapija, u slučajevima teških patologija posebno tumorskih, složenih presađivanja organa, utjecanja terapijama koje su još u fazi eksperimentiranja. Tako, na primjer, može rezultirati neproporcionalnim nastavi li se zadržavati u kompleksnim jedinicama intenzivne terapije komatozni bolesnik koji ne pokazuje više znakove oporavka; nastavak hranjenja je pak proporcionalno i redovito liječenje, pa stoga i potrebno. Tako se može pokazati neproporcionalnim i presađivanje organa kod nekog devedesetogodišnjaka, a proporcionalnim, zbog iste patologije, kod nekog četrdesetogodišnjaka.

Načelo opreza, po kojemu smo, u brizi za zdravlje, dužni prije svega ne škoditi; u svakom slučaju ne nanositi zdravlju veću štetu od dobrobiti koje želimo postići. Ovo načelo nalazi posebnu primjenu u sve raširenijim praksama fitnessa, "body buildinga", kozmetike, estetske medicine i kirurgije; u utjecanju tehnikama umjetne oplodnje, s neospornim posljedicama za zdravlje djeteta i trudnice; u ispitivanju novih lijekova i novih kliničkih postupaka; u uporabi neprirodnih sredstava (kontraceptivi) regulacije plodnosti; u uporabi lijekova usmjerenih na stimulaciju i povećanje seksualne moći i u uporabi narkotičkih supstanci (dopinga) za povećanje učinka u sportskim aktivnostima. U medicinskoj praksi ovo načelo nalaže da se daje prednost nein-vazivnim interventima (ili manje invazivnim) pred invazivnim interventima (ili više invazivnim).

Načelo žrtvovanja, prema kojemu je za neko više dobro moguće riskirati vlastito zdravlje, tj. podignuti prag prihvatljivog rizika sve do žrtvovanja života. To je zato što zdravlje i općenitije fizički život nije cjelovit život, niti je najviše dobro. Tako je u pogledu nekoga većeg dobra – kao spasenje drugih osoba, navještaj i svjedočenje vjere, obrana moralnih i duhovnih dobara – moguće izložiti se također velikim opasnostima za zdravlje; može se položiti fizički život, a da to ne izgleda kao

¹⁰ Usp. Ivan Pavao II., *Veritatis splendor*, Enciklika o nekim temeljnim pitanjima moralnog naučavanja Crkve, 6. kolovoza 1993., 43.

neodgovoran i nesavjestan čin, nego radije čin ljubavi: ljubav koja daje život, žrtvuje ga za dobro drugih.¹⁰

Ova primarna i temeljna načela osnova su i izvor daljnjih određenja. Iz njih su izvedive partikularne orijentacije i pravila ponašanja, bilo normativnog karaktera, zaslugom medicinske etike ili bioetike, koje sučeljavaju kategorijalna i praktična pitanja; bilo razbornog karaktera, zaslugom osobne savjesti, pozvane u konkretnu situaciju da elaborira sudove o akcijama koje treba izvršiti. Etika zdravlja ne može se otkloniti od konkretnosti i kompleksnosti življenoga. Ali se ne može ni u to zatvoriti, u neko praktično i čisto konvencionalno određivanje moralne valjanosti i dopuštenosti. Odatle potreba jednog okvira smisla i vrednota koji iznosi na vidjelo dobro zdravlja kao dobro osobe, a u odnosu na koje se definira i oblikuje moralna dužnost.

S talijanskog preveo: Šimun Bilokapić

Premesse antropologiche e istanze etiche della salute

Riassunto

Questo articolo vuole essere un contributo alla formulazione di un ethos della salute in grado di offrire un'orientazione etica nell'confronto con i problemi dell'attuale momento storico. L'autore parte dal bisogno di definire un quadro di significato, aperto agli apporti del cristianesimo, atti a rendere significativa l'esistenza umana, entro cui potrebbe manifestarsi la pienezza della verità etica sulla salute. Nella prima parte vengono tematizzati i presupposti antropologici di un tale quadro di significato i quali convergono verso un concetto olistico di salute che include la totalità dell'essere umano con la sua esteriorità ed interiorità. Nella seconda parte del testo e sulla base di una tale determinazione antropologica della salute umana vengono formulati, ed in parte anche

concretizzati, imperativi morali di principio che provengono dall'ancoramento del concetto di salute nella categoria di persona e di dignità personale e tendenti ad interpellare ed obligare la responsabilità umana.